

Kulturen 1961

EN ÅRSBOK TILL MEDLEMMARNA

AV KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

FÖR SÖDRA SVERIGE

Styli och vaxtavlor

»The gamble schrifve på wächserne Tafeln at thet kunde aff skrapas och uthplånas», skriver den tjeckiske teologen Amos Comenius i sin latinska lärobok »Janua linguarum», översatt år 1639 av lexikograf E. J. Schroderus i Uppsala. Här får vi en upplysning om ett skrivsätt, som var mycket vanligt under medeltiden. Man hade vaxöverdragna tavlor av trä, elfenben eller metall, på vilka man skrev med en stylus. Detta skrivredskap hade förutom en spetsig även en trubbig ända, för att den som skrev skulle kunna glätta bort felskriven text och göra nödiga ändringar.

Såväl grekerna som romarna var förtrogna med vaxtavlor av två olika typer, dels den enkla rektangulära tavlan dels den s. k. diptyken (grek. diptykon). Den sistnämnda typen består av två sammanfogade tavlor med utsidorna släta och innersidorna försedda med ett vaxskikt, som ligger i ett nedsänkt parti, bild 1. Ett av de äldre beläggen för denna typs förekomst finns i Athen. På Akropolis sitter en figur med en vaxtavla mellan knäna. Datering-
en är 500-talet f. Kr.¹

Det största antalet bevarade diptyker härrör från tiden efter vår tideräknings början. Från romersk järnålder har man funnit flera hundra. Diptykerna från senromersk tid är ofta försedda med en yttäckande reliefframställning på ytersidorna. Hit hör framför allt de s. k. konsuldiptykerna av elfenben, vilka vanligtvis avbildar en konsul eller en kejsare. Den konsul, som tillträtt sitt ämbete, brukade vid nyårstid ha en stor mottagning. Vid detta tillfälle förärades gynnare och vänner en diptyk liknande den vi ser på bild 2. Andra högre tjänstemän utdelade likartade gåvor. Deras diptyker fick ej vara av elfenben som konsulernas utan gjordes av ett simplare material. Konsulardiptykerna var ofta försedda med konsulns namn och tillträdesdatum.

Storleken varierade och tyngden med den. Från den romerske kejsaren Neros tid (37–68 e. Kr.) finns en uppgift om, att en



Bild. 1. Diptyk av trä och styli av ben från romersk järnålder. Funna i Rom. Efter Robert Forrer, Reallexikon.

skådespelare slog ihjäl en av sina konkurrenter med en dylik diptyk. Denna användning tillhörde kanske inte det normala. Det gjorde däremot placandet av diptyker på altaret i gammalkristna kyrkor. Man skrev namnen på biskopar, abbotar eller kyrkans välgörare på vaxtavlor, som fick stå eller ligga på altaret under förbönen. Dessa diptyker och triptyker försågs under senare tider med reliefutsmyckning även på innersidorna och blev på så sätt permanenta altarprydnader.

Det man skrev på vaxtavlor i allmänhet var anteckningar av för samtiden mindre och övergående värde. Ett par grekiska vaxtavlor från omkring år 300 f. Kr. innehåller skrivprov av en skolyngling med lärarens betygsättning vid kanten. I närheten av Memphis i



Gortuun reggen merki
 ok tervetv or der H merki
 illiigi or kvin herapevri
 merki ok tervetv or st-nd
 barme of st-nd d mori
 ok tervetv

1. 11.12.2011
 2. 11.12.2011
 3. 11.12.2011
 4. 11.12.2011
 5. 11.12.2011
 6. 11.12.2011
 7. 11.12.2011
 8. 11.12.2011
 9. 11.12.2011
 10. 11.12.2011
 11. 11.12.2011
 12. 11.12.2011
 13. 11.12.2011
 14. 11.12.2011
 15. 11.12.2011
 16. 11.12.2011
 17. 11.12.2011
 18. 11.12.2011
 19. 11.12.2011
 20. 11.12.2011
 21. 11.12.2011
 22. 11.12.2011
 23. 11.12.2011
 24. 11.12.2011
 25. 11.12.2011
 26. 11.12.2011
 27. 11.12.2011
 28. 11.12.2011
 29. 11.12.2011
 30. 11.12.2011
 31. 11.12.2011
 32. 11.12.2011
 33. 11.12.2011
 34. 11.12.2011
 35. 11.12.2011
 36. 11.12.2011
 37. 11.12.2011
 38. 11.12.2011
 39. 11.12.2011
 40. 11.12.2011
 41. 11.12.2011
 42. 11.12.2011
 43. 11.12.2011
 44. 11.12.2011
 45. 11.12.2011
 46. 11.12.2011
 47. 11.12.2011
 48. 11.12.2011
 49. 11.12.2011
 50. 11.12.2011
 51. 11.12.2011
 52. 11.12.2011
 53. 11.12.2011
 54. 11.12.2011
 55. 11.12.2011
 56. 11.12.2011
 57. 11.12.2011
 58. 11.12.2011
 59. 11.12.2011
 60. 11.12.2011
 61. 11.12.2011
 62. 11.12.2011
 63. 11.12.2011
 64. 11.12.2011
 65. 11.12.2011
 66. 11.12.2011
 67. 11.12.2011
 68. 11.12.2011
 69. 11.12.2011
 70. 11.12.2011
 71. 11.12.2011
 72. 11.12.2011
 73. 11.12.2011
 74. 11.12.2011
 75. 11.12.2011
 76. 11.12.2011
 77. 11.12.2011
 78. 11.12.2011
 79. 11.12.2011
 80. 11.12.2011
 81. 11.12.2011
 82. 11.12.2011
 83. 11.12.2011
 84. 11.12.2011
 85. 11.12.2011
 86. 11.12.2011
 87. 11.12.2011
 88. 11.12.2011
 89. 11.12.2011
 90. 11.12.2011
 91. 11.12.2011
 92. 11.12.2011
 93. 11.12.2011
 94. 11.12.2011
 95. 11.12.2011
 96. 11.12.2011
 97. 11.12.2011
 98. 11.12.2011
 99. 11.12.2011
 100. 11.12.2011

Bild 2. Konsulardiptyk, ena tavlans framsida. Romersk järnålder. Efter Wilhelm Meyer, Zwei antike Elfenbeintafeln der k. Staats-Bibliothek in München.

Bild 3. Vaxtavlor med bevarad inskrift från Hoprekstads kyrka i Norge. Efter H. J. Huitfeldt-Kaas, En Notitsbog paa Voxtavler fra Middelalderen.

Egypten låg bredvid en mumie ett antal vaxtavlor, varav några hade alfabetet inristat. De övriga utgjorde räkningar. En romersk vaxtavla är ett kontrakt över en slav med välbevarade sigillstämp-
lar av de personer som bevittnade kontraktet år 139 e. Kr. Vax-
tavlorna var alltså kladdböcker, där man skrev ned sina utkast
med möjligheter att ändra och skriva nytt. I det mjuka vaxet
kunde dåtidens privatsekreterare snabbt låta spetsen på sin stylus
arbeta allt eftersom diktamen fortskred. Sedan överfördes texten
till det mera exklusiva pergamentet.²

Vaxtavlor användes under hela medeltiden till samma ändamål som under de här berörda perioderna. Denna långa livslängd bör sättas i relation till bruket av det dyrbara pergamentet. Det är först mot slutet av medeltiden som detta började utträngas av papperet, vilket i och med boktryckarkonstens uppfinning blev allena rådande i böckerna.

År 1885 hittades under korgolvet vid en restaurering av Hoprekstad stavkyrka i Norge en liten codex bestående av sex vaxtavlor. Dess tio innersidor, som har det erforderliga nedsänkta partiet, är övergjutna med grönfärgad vax. De båda yttersidorna, som tjänstgör som pärmar, har i mönster inlagda små gula, bruna och svarta träbitar. Boken förvarades vid upphittandet i ett tjockt läderfodral.² Samtliga sidor har texten väl bibehållen, bild 3. Hälften av sidorna redovisar en rättsaffär mellan två personer. Med hjälp av namnen på de uppräknade vittnena kan boken dateras till omkring 1300, ty flera av dem kan identifieras. Man kan urskilja två olika handstilar, varav den ena är äldre. Denna har en gång fyllt samtliga sidor men bortglättats på ett par av dem och ersatts. Ett antal dåligt utplånade bokstäver framskymtar mellan raderna i den nya texten.

I Nationalmuseet i Köpenhamn förvaras en bok bestående av fjorton vaxtavlor av bokträ. Varje tavla har två skrivfält på varje sida. Den har använts som räkenskapsbok i Danzig och är ett av stadens grundskatteregister, där inte mindre än 405 skattepliktiga är införda. Efter namnen kommer det belopp som var och en skulle betala samt datum och årtal. Den period, då de flesta skatteinbetalningarna skulle ske, var 1430–1440. Därutöver angives ett par äldre årtal med 1406 som det äldsta.⁴

Medeltida vaxtavlor med skrift har ännu inte påträffats i Sverige. Däremot finns ett antal s. a. s. oskrivna blad, av vilka fyra stycken har upphämtats ur »Lunds underjordiska arkiv». Den absolut finaste och mest egenartade vaxtavlan hittades sommaren 1961 i kvart. Färgaren 22. Den kommer dock att behandlas i ett annat sammanhang. Denna vaxtavla är det äldsta daterade medeltida exemplaret i Norden. Preliminärt kan tiden fixeras till 1000-talets första hälft.

Orsaken till att vaxtavlor dyker upp så tidigt i Norden får i



Bild 4. Skrivande munk i en tysk handskrift från 1100-talet. Efter G. A. E. Bogeng, Geschichte der Buchdruckerkunst.

första hand tillskrivas representanterna för det andliga ståndet. Det var framför allt kyrkans män, som var skrivkunniga. Man får därför räkna med, att så länge det funnits förkämpar för kristendomen i landet, har det funnits skrivredskap.

I en tysk handskrift från 1100-talet sitter en munk och skriver med en stylus på en diptyk, bild 4. Denna består av två tavlor, som till utseendet har sin motsvarighet i trätavlan på bild 5. Den hittades år 1910 vid en grävning på Skandinaviska Bankens tomt i kvart. Apotekaren nr 5. På planritningen över området finns ett rutnät markerat.* I ruta VI B gjordes en nedgrävning : bade lager under källargolvets nivå. Där påträffades vaxtavlan i 8:e spadsticket d. v. s. 2,10–2,40 m. under markytan. Enligt den relativa kronologien för området skulle det motsvara 1200-talets sista fjärdedel. Som vi ser på bilden har vaxtavlan en ca 1,5 mm. djup försänkning på båda sidor. De nedsänkta ytorna är repade för att vaxet lättare skall kvarhållas.* Denna behandling av ytan förekommer ej sällan och i ett par fall har man gjort ett regelbundet dekorativt rutnät. I diptyker och i vissa större codexformer



Bild 5 a-b. Vaxtavla av trä, h. 17,5 cm. Funnen   kvart. Apotekaren nr 5, K. M. 20282. På bild 5 a ser man rester av vax.

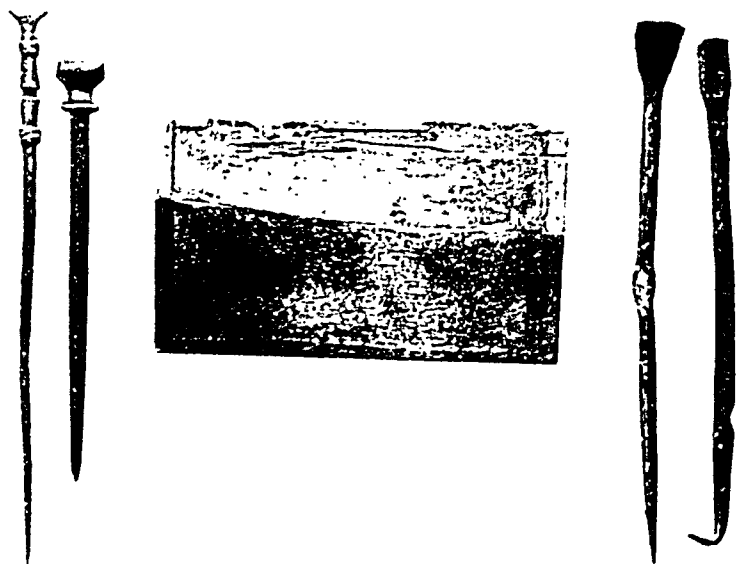


Bild 6–10. Styli och vaxtavla funna i Lund.

Bild 6. Stylus av järn, L. 10,5 cm. Kvart. Apotekaren n:r 5. K. M. 38315: 16. Bild 7. Styli av brons, L. 7,9 cm. Kvart. Altona n:r 7, K. M. 38313: 40. Bild 8. Fragmentarisk vaxtavla av trä, L. 7,45 cm. Kvart. S:t Laurentius n:r 1, K. M. 22813 c. Bild 9. Stylus av brons, L. 9,9 cm. K. M. 26142. Bild 10. Stylus av järn, L. 9,2 cm. K. M. 38419: 13.

fastsattes tavlorna inbördes med ringar av metall eller läder. I föreliggande fall har vaxtavlan ej några hål som tyder på en dylik kombination. Den skadade kanten kan ha haft ett hål för upphängning. Men troligtvis har vaxtavlan legat i ett läderfodral, som burits vid bältet.

Enligt vad nuvarande material visar, hör denna rektangulära typ med rundbågig avslutning i huvudsak till äldre medeltid och har sin yngsta representant i den nu behandlade vaxtavlan.

Rektangulära vaxtavlor av litet format var mycket vanliga under medeltidens sista sekler. De under korgolvets funna vaxtavlor i Hoprekstads kyrka har formatet 8×4 cm. I Nationalmuseum, Köpenhamn, förvaras en anteckningsbok bestående av åtta vaxtavlor med delvis tydbar skrift,⁷ som daterats till 1300-talets andra hälft. Formatet på samtliga tavlor är $8,5 \times 4$ cm.

Vid en grundgrävning, som utfördes för nuvarande Skånska Banken på kvart. Laurentius n:r 1 i Lund år 1913, påträffades en fragmentarisk vaxtavla av trä, som passar väl in i denna grupp, bild 8. Längden är 7,45 cm. och den förmodade bredden har legat mellan 3,5 och 4 cm. Tjockleken är endast 2 mm., vilket tyder på, att den ingått i en boktyp liknande de norska och danska exemplaren. Eftersom den endast har försänkning för vax i ena sidan, bör den ha tjänstgjort som över- eller underpärm. I den norska och danska boken är ej tavlorna inbördes sammankopplade, utan de har legat i ett läderfodral. För dateringen av vaxtavlan från Lund finns ej heller i detta fall vax med vägledande text. Den är dock funnen under gynnsamma omständigheter i orubbade lager, som genom fyndkombinationer kan dateras till 1200-talets andra hälft.⁸

De hittills redovisade fynden av nordiska vaxtavlor har varit av enkel beskaffenhet. År 1937 hittades vid en grund- och ledningsgrävning i kvart. Paradis n:r 43 en defekt vaxtavla av elfenben med ena sidan reliefutsmyckad, bild 11 a-b. Under en gotisk båge med trepass, krabbor och rosett knäböjer en man framför en kvinna. Han håller händerna i en ställning, som tyder på att han höviskt ber om kvinnans hand. Vaxtavlor med liknande profana scenerier har i allmänhet sitt ursprung i Frankrike. Vaxtavlan från Lund bör ha tillverkats under 1300-talets första hälft.⁹

I Lunds universitets historiska museum finns två vaxtavlor av elfenben med en framställning av korsfästelsen. Den ena har en skrivplatta för vax av ordinärt utseende och anses var tillverkad i en tysk 1400-talsverkstad.¹⁰ Den andra, som är ett franskt arbete från 1300-talets första hälft, saknar däremot den för vaxtavlorna vanliga försänkningen. I gengäld är den försedd med längs- och tvärgående inristade linjer. Dessa har ansetts vara utförda i sen tid för att underlätta fästandet på en träklots, i vilken plattan var



Bild 11 a. Vaxtavla av
elfenben, Br. 4,1 cm.
1300-talets första hälft.
Funnen i kvart. Paradis
nr 13, Lund. K. M.
38892: 1.

fastsatt, då den kom till museet.¹¹ Plattans repning är dock med stor sannolikhet ursprunglig och är ett av de vanliga kännetecknen för en vaxtavla. Förmodligen har snidaren fått reliefen för djup, varför han inte vågat göra en försänkning på baksidan. Plattan har fungerat bra som skrivtavla utan den vanliga omramningen, vars egentliga funktion varit att skydda skriften i vaxet mot nötning. I ena kanten finns två urtag för gångjärn, vilket tyder på att plattan ingått i en diptyk. Även under medeltiden var det vanligt att vaxtavlor gjordes ledade liksom konsulardiptykerna under 400- och 500-talet. Det finns dock ytterligare en tolkningsmöjlighet. Plattan kan ha ingått i en diptyk, som ursprungligen ej varit avsedd som vaxtavla. Densamma har vid ett tillfälle gått sönder, varvid



Bild 11 b. Baksida av
vaxtavlan å bild 11 a.
Har nedsänkt parti
för vax.

man repat baksidans yta och på så sätt fått en fullt användbar skrivtavla.

I Kulturens Lundasamlingar ingår bl. a. ett bronsföremål, som kan ha fungerat som vaxglättare, bild 12. Den har plan undersida och har ett tillplattat glätthuvud med främre delen mjukt uppåtböjd. I övrigt består glättaren av två partier med femsidigt tvärsnitt samt en mellanliggande del med halvcirkelformat tvärsnitt. Partierna avgränsas av två fördjupningar som liknar tumintryck. Ytorna i övrigt är ornerade med dubbla kryss och tvärstreck. Längden är 11,9 cm. Vaxglättaren hittades vid grävningen 1910 på Skandinaviska Bankens tomt, kvart. Apotekaren nr 5, under golvet i ett skiftesverkshus. Ovanpå detta golv under ett nedfallet



Bild 12. Vaxglättare av brons, L. 11,9 cm. Funnen i kvart. Apotekaren n:r 5, K. M. 20467 s.

trätak låg en skinnpung med inneliggande 8 mynt präglade i Lund på Kristofer I:s tid (1252-1259).¹² Fyndet markerar alltså en marknivå, som fanns på 1260-talet. Man får räkna med att vaxglättaren hör till 1200-talets första hälft.

Anledningen till att man behövt speciella vaxglättare beror på, att det fanns styli med överdelen praktfullt utformad som ett djurhuvud eller liknande. Dessa gick i flera fall icke att glätta med.

I det romerska riket kallades det redskap, som man skrev på vaxtavlor med för stilus eller graphium. Det sistnämnda är ett lån från grekiskans grafeion. Dessa båda uttryck förekommer jämsides i medeltidens latinska texter. Ur graphium har vi det tyska ordet griffel, franska greffe och anglosaxiska graef. Huruvida ordet griffel även förekom i de nordiska språken under medeltiden betydelse. Vid denna tid hade bruket av vaxtavlor och styli varit förfätrarna på 1600-talet använde detta ord i sin ursprungliga betydelse. Vid denna tid hade bruket av vaxtavlor och styli varit försvunnet i över ett sekel.

I Kungl. Majestäts Tulltaxa för 1782 omtalas griffilar av sten till 100 R:dal värde.¹³ Under detta sekel upptäckte man att bergarten skiffer var ett lämpligt material att skriva på, vilket framför allt kom skolundervisningen på 1800-talet till gagn. Ordet griffel, som ej längre hade aktiv funktion i språket, togs åter till nåder och har sedan dess använts i betydelsen skiffergriffel och griffeltavla av skiffer. Griffel kommer dock att här i fortsättningen användas i sin ursprungliga betydelse, skrivstift, som synonym till det latinska ordet stylus.

Grifflarna uppträder i en mängd olika typer från den enklaste formen till de praktfullt utsirade, med människor och djur i friskulptur. Under alla tider har de tillverkats av skiftande material såsom brons, järn, ben och elfenben. I enstaka fall har även ädelmetall kommit till användning. Då man i Romarriket skulle skriva något med magisk innebörd, användes en stylus av brons, då denna metall ansågs ha övernaturlig kraft.¹⁴ En tid utfärdades förbud mot att använda grifflar av en viss typ. Bakgrunden till detta beslut ligger däri, att styli av järn ofta användes som vapen, då man saknade kniv. Av fruktan för dessa verktyg lät den misstänksamme kejsaren Claudius vid något tillfälle sina följeslagare och skrivare avtaga griffelbehållarna innan de beviljades audiens. Under det föregående seklet hade Caesar mördats. Denna händelse har illustrerats i en krönika från slutet av 1100-talet. Caesar överfallas av sex män, som i sina händer håller tidstypiska grifflar och vaxtavlor. Styli som mordvapen förekommer tillika i en framställning av Cassians martyrium i en handskrift från 900-talets mitt. Den liggande martyren är översållad med blödande sår och över honom står ett antal män i färd med att utdela hugg med sina grifflar, allt medan en ängel flyger iväg med den dödades själ upp mot Gud Faders utsträckta hand.¹⁵ Grifflarnas betydelse som vapen kommer även till uttryck i de italienska orden *stilo-stiletto*=stylus-stilet.

Liksom konsulardiptykerna var försedda med allehanda sköna scenerier och utsmyckningar, förekom det dyrbara och påkostade styli; i synnerhet som gåvor. Man utformade överändan som ett kristet monogram eller som en duva eller tupp, ett lamm eller tempel o. s. v.

Det djur som de medeltida konstnärerna med förkärlek avbildade var draken. Framför allt under 1100-talet dyker den bevingade draken upp i de mest skiftande sammanhang. Om vi står framför portalen till en norsk stavkyrka från denna tid, ser vi den dominerande roll detta djur spelar. Samma betydelse har den i de illuminerade manuskripten, antingen det gäller initialer eller omramning av en psaltar-illustration. Vi finner den på kapitel, dopfuntar, bronsljusstakar, aqvamaniler etc.

På bild 13 a-b finns ytterligare ett exempel på drakföremål.

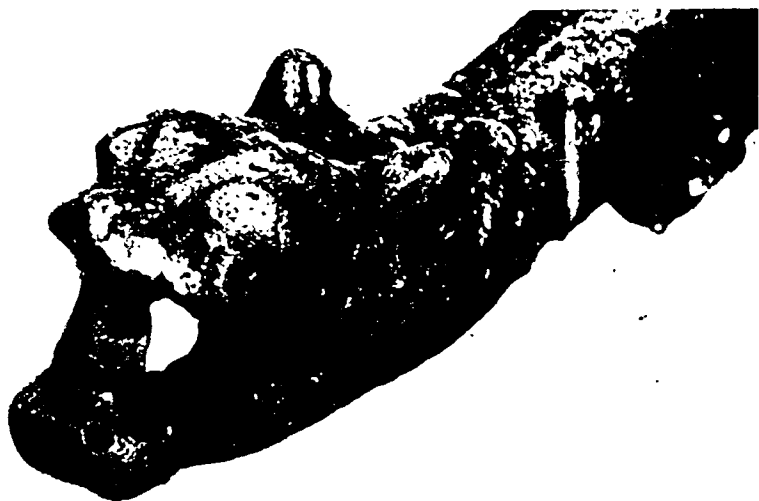


Bild 13 a-b. Stylus av brons, L. 10,9 cm. 1100-talets andra hälft. Funnen vid Skomakaregatan å kvart. Döbeln n:r 2. K. M. 25575.

Denna magnifika stylus av brons har hittats vid Skomakaregatan på kvart. Döbeln n:r 2, Lund, utan närmare fynduppgifter. Det är endast undantagsvis som ett djurs kropp på detta sätt gestaltar hela griffeln. Drakens spetsiga stjärt bildar här ett naturligt skrivstift. Huvud och kropp har yttäckande snedsgraffering. Vingarna med sin markerade fjäderskrud smiter tätt intill kroppen. Benen är elegant vinkelböjda, som om den låg på lur. De har baktill en frackskörtliknande beklädnad. Huvudet har en markant tunn och kort överkäke och stora mandelformiga ögon. I det öppna gapet

sitter en vertikal ten, med spår av nötning, vilket tyder på att här suttit en ring. Underkåken har framtill en väl avrundad tjock avslutning, som varit lämplig som glättare (konstaterat vid glättningsprov).

Tidfästandet av denna stylus låter sig endast göras på stilistisk väg. I handskriften *Liber Daticus Vetustior*, som i huvudsak tillkommit i samband med och strax efter invigningen 1145 av Lunds domkyrkas högkor, förekommer drakfigurer i initialerna. I andra miniatyren därstädes ingår en drake, som har samma slanka kropp och vinkelställda ben som draken från Lund.¹⁶ Denna typ är icke ovanlig i handskrifter från 1100-talets andra hälft. I fråga om detaljstudiet har tyvärr ej någon direkt motsvarighet påträffats. Från 1100-talets andra fjärdedel finns ett antal brons- och elfenbenföremål med drakar av något ålderdomligare utseende.¹⁷ Det är framför allt överkåkens utformning på draken från Lund, som bryter mot den gängse romanska huvudtypen. Vår stylus bör ha tillverkats någon gång under 1100-talets andra hälft; icke osannolikt i en av stadens bronsgjutarverkstäder.

I Kalmar finns en stylus av ben med övre ändan utformad som ett drakhuvud.¹⁸ Käftarna är långt utdragna och tvärstreckornerade. Ögonen är stora och mandelformiga, öronen bakåtlagda. Draken har ett klotformigt föremål i gapet, varför huvudet varit lämpat som ringhållare. Nedanför detsamma finns tre låga vulster. Vid de utgrävningar, som utfördes på stadens slottsholme, påträffades rester av en bebyggelse, som fanns före den yngre medeltidsborgens uppförande. Man räknar med att denna bebyggelse skulle tillhöra 1100-talet eller 1200-talets början. Ca. 80 cm. under golvnivån i ett av husen, i ett lager ungefär 10 cm. över moränen, låg denna stylus. Den har daterats till omkring 1100, vilket stämmer med drakhuvudets utformning.

Även Sigtuna har bland sina jordfynd en benstylus med ett drakliknande huvud.¹⁹ Det skiljer sig helt från de övriga. Huvudet är kraftigt med markerade näsborrar, mandelformiga ögon. Mellan käkarna finns ett litet hål för en ring. Stilistiskt sett har den sina närmaste anförvanter från 1100-talets första hälft. Bl. a. finns det ett huvud från ett vigvattenkär! från omkring 1130, som i väsentliga detaljer överensstämmer med huvudet från Sigtuna.²⁰

Icke blott drakar utan även andra djur uppträder på grifflarna. I Lund har man under årens lopp funnit tre styli av ben, alla med överändan utformad som ett hästhuvud, bild 14-16. Det mer eller mindre stiliserade huvudet har en karakteristisk, snedskuren panna avsedd för glättning. Vid manens nederkant finns ett inristat kryss på vardera sidan och däröver ett genomborrat hål. Griff-larna är i minsta detalj varandra lika och har med stor sannolikhet kommit från samma lundasnidare. Vad åldern beträffar kan man tills vidare endast konstatera att de tillhör medeltiden.

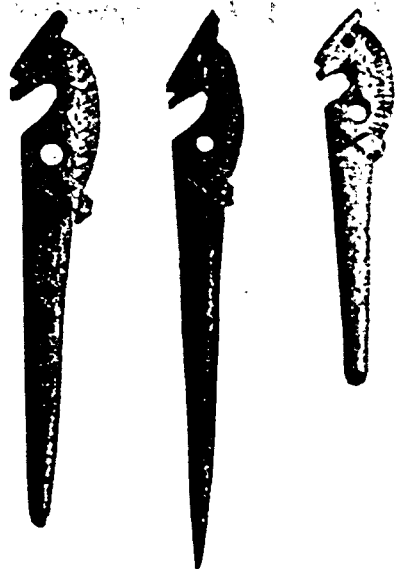
I Köpenhamn finns en praktfull bronsstylus, som upptill avslutas med ett fyrbent djur, bild 17. Därunder sitter, symmetriskt placerade, fyra uttrycksfulla mansansikten. Övre hälften av nålen är rutmönstrad med ett antal av rutorna streckornerade. Djurhuvudet har ett genomborrat hål för en ring. Denna stylus är från 1100-talet.

Även 1300-talet uppvisar styli, på vilka överdelen försetts med skulptural utsmyckning. I London finns en stylus av ben med en man i tidstypisk dräkt och frisyr.²¹ Vid denna tid utstyrde man gärna dolk- och knivskaft med mänskliga figurer. Vanliga är de s. k. falkenerarna, som står och håller en falk i händerna. Hade Londonfiguren haft en falk i handen, hade likheten med de senare varit slående.

Frånsett de rikt ornamenterade grifflarna kan man under romersk tid urskilja tre huvudgrupper. 1. Styli med mer eller mindre avrundat huvud, bild 1. 2. Styli, oftast av metall, med uthamrade eller plattgjutna huvuden, formade som spad- eller yxblad. 3. Styli, som upptill avslutas med en tvärstång.

Grupp 2 är den förhärskande typen under samtliga tidsavsnitt fram till medeltiden. Vid de grävningsundersökningar som gjordes av klostret i Whitby i Northumbria, England hittades bl. a. flera bronsstyli av denna art.²² På nålarna finns ett varierande antal vulster av skiftande utseende. Ett glätthuvud är ornerat med punktcirklar, ett annat med flätmönster. Klostret ägde bestånd under perioden 657-867. Liknande styli har man påträffat i augustinerklostret i Canterbury.²³

Från medeltiden finns en mängd varianter av den omfångsrika grupp 2. Eftersom väldaterade fynd ännu är fåtaliga och typerna



T. v. bild 14-16. Styli av ben funna i Lund. Bild 14. L. 8 cm K. M. 5459. Bild 15. L. 8,6 cm. Kvart. Thomander n:r 23. K. M. 25579 a. Bild 16. L. 5,8 cm. Kvart. Kuturen. K. M. 8798. T. h. bild 17. Stylus av brons funnen i Ny Hagerød i Danmark. L. 12,5 cm. Nationalmuseet, Köpenhamn, D 2144.

från föregående perioder envist levde kvar, är det mycket svårt att få grepp om de olika grifflarnas inbördes ålder. Ett belysande exempel på dessa dateringssvårigheter bjuder en bronsstylus från Danmark, bild 20. Huvudet är utformat som en yxegg och själva nålen är försedd med snedrefflade vulster och konkava partier under huvudet och ovanför skrivstiftet, som i detta fall saknas. Exakt samma huvud och snarlikt profilering av nålen finns på styli såväl från romersk järnålder som från karolingisk tid.”

Gamla traditioner ligger också bakom utformningen av en ben-griffel från Lund, bild 22. I det värdefulla fyndkomplex, som utgrävorna bragte i dagen på Skandinaviska Bankens tomt i kvart. Apotekaren n:r 5, ingår denna stylus. Under glätthuvudet sitter två utskott med inskurna hack i kanterna. Grundgrävningen på tomten verkställdes ned till 2,5 m. djup. Eftersom moränleran icke

var nådd på detta djup, gjorde museet en djupgrävning på ett mindre område. Här låg griffeln i 13:e spadsticket (3,60–3,90 m. under markytan). Enligt den relativa kronologin motsvarar detta djup ca 1100-talets mitt.

En närbesläktad stylus finner vi avbildad på en bokpärm av elfenben från omkring år 1000.²⁵ Evangelisten Johannes sitter och dikterar för en skrivare, som är i färd med att nedpränta det sagda på en vaxtavla. Med samma typ av stylus är Zacharias framställd ca år 950 i Aethelwolds Benedictionale.²⁶ En av griff-larna från Whitby-klostret är kanske den som i fråga om detaljer-na har de mest påtagliga likheterna med griffeln från kvart. Apo-tekaren nr 5. Vi är i detta fall nere i perioden 657–867. Även det polska materialet uppvisar en stylus av brons med yxliknande glätthuvud och en förkroppning under detsamma.²⁷

På Skandinaviska Bankens tomt framgrävdes också en stylus av trä tillhörande denna grupp, bild 27. Glätthuvudet har formen av ett yxblad med utsvängda egghörn. Därunder har man täljt två mer eller mindre runda skivor med ett inbördes avstånd av 1,5 cm. Mellanliggande parti är spolformigt och nederdelen avbruten.



Bild 18–20. Styli av brons och järn funna i Danmark. Bild 18. Styli av brons, L. 7 cm., hittad 1875 i Næstved. D 939. Nationalmuseet, Köpenhamn.

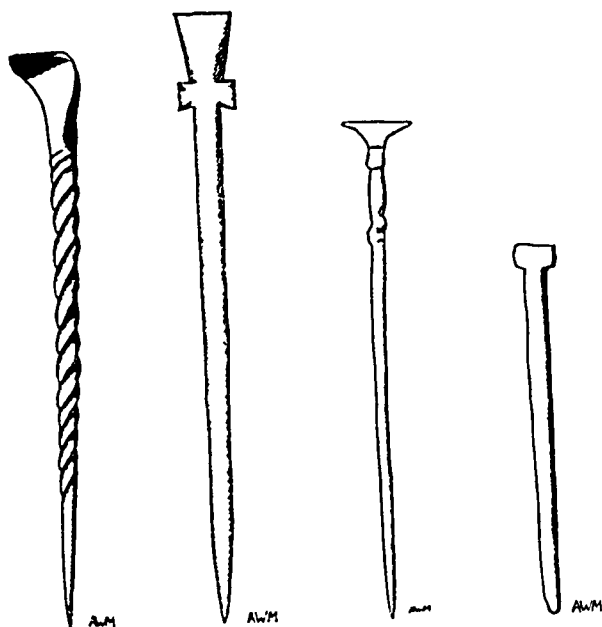


Bild 21-24. Styli funna i Lund.

Bild 21. Stylus av järn, L. 12,4 cm. Kvart. Kulturen n:r 24. K. M. 21775.
Bild 22. Stylus av ben, L. 13,2 cm. Kvart. Apotekaren n:r 5. Bild 23. Stylus
av brons, L. 10,4 cm. Kvart. Apotekaren n:r 5. K. M. 20436 g. Bild 24. Stylus
av ben, L. 7,9 cm. Kvart. S:t Clemens n:r 6.

Griffeln hittades i 8:e spadsticket (2,10-2,40 m. under mark-
ytan), vilket motsvarar 1200-talets sista fjärdedel.

Vid de grävningsundersökningar som gjordes 1938-45 av S:t
Jörgens hospital i östra delen av Lund, påträffades förutom själva
kyrkan även delar av hospitalet. I västra delen av den långa hospi-
talslängan hittades i rum I utöver bengriffeln, bild 26, även ett
antal mynt från Knut VI:s tid (1182-1202) till Erik av Pommerns
tid (1396-1439). Om vi tänker oss att glätthuvudet på ovan
nämnda trästylus borttages och den övre skivan spetsas upptill,
får den samma utseende som griffeln från S:t Jörgen. Denna är
dessutom avplanad på över- och undersida. Som mynten visar
finns det stort svängrum för datering. Med tanke på griffeln från
Skandinaviska Bankens tomt bör den hålla sig kring 1300. Detta

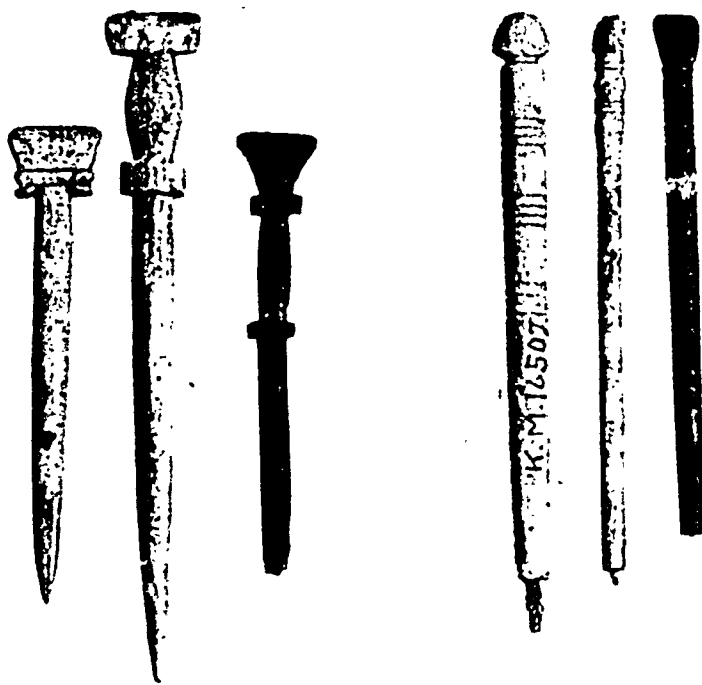


Bild 25-30. Styli från Lund.

Bild 25. Stylus av ben, L. 6,9 cm. Funnen i kvart. Tegnér n:r 1+8. K. M. 34502. Bild 26. Stylus av ben, L. 9,6 cm. S:t Jörgens hospital, Stadsägan 443. K. M. 49185. Bild 27. Stylus av trä, L. 6,3 cm. Kvart. Apotekaren n:r 5. K. M. 20351. Bild 28. Stylus av ben, L. 8,8 cm. Kvart. Thomander n:r 22 c. K. M. 16507. Bild 29. Stylus av ben, L. 8,1 cm. Kvart. Kulturen n:r 24. K. M. 23666. Bild 30. Stylus av ben, L. 7,5 cm. Krafts torg. K. M. 8327.

motsäges ej av den enkla stylus, bild 24, som är från kvart. S:t Clemens n:r 6. År 1913 tog man i samband med grundgrävningen för Nya Sparbanken ett snitt genom jordlagren från markytan ned till den orörda moränleran. I denna s. k. kulturpelare, som nu finns utställd på Kulturen, låg griffeln 2,10 m. under markytan.

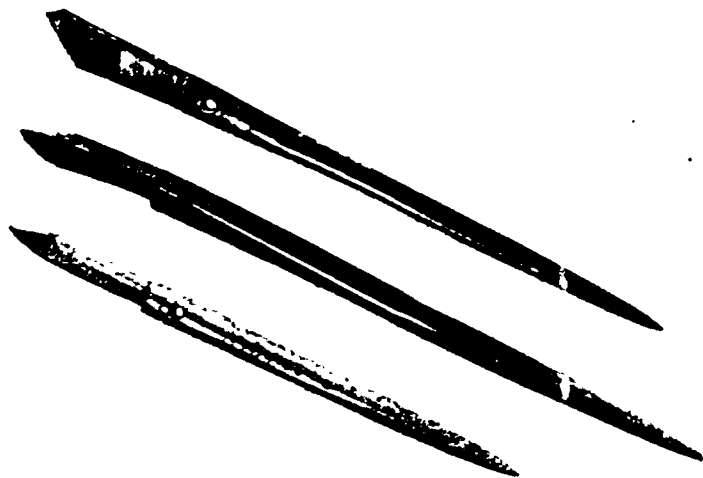
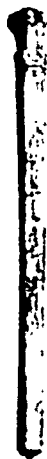
Den är av ben och har ett fyrsidigt glätthuvud med antydan till profilering vid de vertikala kanterna. Griffeln har såväl ovan- som undersidan avplanad samt spetsen avbruten. Enligt vidliggande fynd kan den dateras till omkring 1300.

Denna antydan till profilering av glätthuvudet, som finns på ovan nämnda stylus, uppträder i fullt utvecklad form i ett par styli från Lund. Den ena, bild 25, är ett fynd från grävningar i museets huvudbyggnad, »Vita huset» år 1929. Den andra, bild 32, kom fram vid ungefär samma tidpunkt, då Historiska museet hade hand om grävningsundersökningarna på Domkapitlets tomt. De är båda av ben och har huvudets nedre del avtrappad. Den sistnämnda har därtill ett inristat kryss på vardera sidan. Tyvärr saknas fyndomständigheter för båda två, men troligen hör de hemma i 1300-talet. Det lilla formatet tyder bl. a. härpå.

Denna typ har även omsatts i annat material. I Nationalmuseet, Köpenhamn, finns en motsvarighet av järn och i Lund har man hittat en av brons av liknande utseende, bild 7.

Funnen vid Dalby kyrka är en stylus av brons, vilken är av särskilt stort intresse, bild 34. Glätthuvudet består av en rektangulär platta med två bågformiga inhak i underkanten. Därunder sitter en fyrsidig kropp med avfasade hörn. Själva nålen är åttakantig. På glätthuvudets båda flata sidor finns inristade runor av följande utseende och betydelse: BṠNFI bouki, och *RIFIL khrifil." De omtalar alltså föremålets art och ägaren till detsamma. För närvarande är denna stylus ensamstående i fråga om runinskriften. Tills vidare kan man preliminärt med utgångspunkt från inskriptionen datera griffeln till tiden omkring 1100.

Till äldre medeltid hör förmodligen en liten grupp av styli med särpräglad glätthuvud, utformat som ett knivblad, bild 35-37. Att de verkligen har använts för skrivändamål framgår med önskvärd tydlighet av bilden på en bokpärm av elfenben från 800-talet. Vid en skrivpulpet är evangelisten Lukas i färd med att skriva med en stylus av denna typ." Vid utgrävningarna av vikingatidsanläggningen Trælleborg i Danmark hittades i södra delen av den inre vallgraven ett föremål av ben, som mycket väl kan ingå i denna grupp. Överdelen av nålen har en om inte helt så dock likartad utformning som de här avbildade grifflarna från Lund. I tid hör



den till de sista decennierna av 900-talet eller 1000-talets första hälft.

Från medeltiden finns ett stort antal nålar av brons eller järn, som är försedda med en rörlig ring, bild 38-57. I litteraturen går de under skiftande benämningar såsom dräknålar, styli, pryglar, gafflar o. s. v. Det är emellertid ej möjligt att avgöra för vilket ändamål de egentligen tillverkats, så länge man ej påträffat föremålen i fråga under omständigheter, som direkt påvisar eller antyder deras funktion. Med tanke på den rika förekomsten får man antaga, att de ingått i den personliga utrustningen i likhet med kniven och använts som ett allverktyg. En spets kan användas till mycket. Därför är det inte uteslutet att skrivkunniga personer, i brist på speciella styli, även använt dessa nålar till att skriva med.

De ringförsedda nålarna förekommer dels i grov, dels i slank form. Den förstnämnda typen har i allmänhet en kraftig vulst under den ofta välvda ringhållaren, bild 38-44. Även ringen är solid. En ung representant för denna grupp har ringhållaren utformad som ett lejonhuvud. Nålen är från Skånska Bankens tomt och är funnen tillsammans med en bultlåsnöckel av 1300-talstyp.³⁰ Övriga nålar från Lund av hithörande slag går ej närmare att datera. I likhet med polskt material har de använts under äldre medeltid fram till och med 1300-talet.³¹ Såväl i Polen som i Norden förekom likartade nålar under vikingatiden.

Den andra typen av ringnålar saknar dessa vikingatida traditioner, bild 49-57. De är i huvudsak av brons och har i allmänhet

Bild 31-34, överst. Styli av ben och brons.

Bild 31. Styli av ben, L. 7,3 cm. Kvart. Glädjen nr 6, Lund. L. U. H. M. 15305. Bild 32. Stylus av ben, L. 6,16 cm. Kvart. St Mikael nr 13, Lund. L. U. H. M. 15648: 1. Bild 33. Stylus av ben, L. 7,8 cm. Kvart. Repslagaren, Lund. L. U. H. M. 11028: XCVIII. Bild 34. (Den övre) Stylus av brons med runinskrift, L. 11,2 cm. Dalby kyrka, Dalby. L. U. H. M. Samtliga tillhör Lunds universitets historiska museum.

Bild 35-37. Styli av ben med glätthuvudena utformade som knivblad.

Bild 35 (den övre bilden) L. 18,05 cm. Fynd från ledningsgrävning i Lund. K. M. 37165. Bild 36. L. 19,6 cm. Stortorget. K. M. 51079. Bild 37. L. 14,85, Kvart. Murgrönan nr 9. K. M. 16650.

en avsevärd längd i förhållande till tjockleken. Ringhållaren har formen av en kupad hand med fingrar streckmarkerade på översidan. Ringarna gjordes vanligtvis av tunn bronstråd som lätt öppnades och därför nästan alltid saknas. Partiet därunder är firsidigt med avfasade hörn och ornerat med kryss, tvärstreck eller punktcirklar. Den i Lundamaterialet äldst daterade nålen är från 1200-talets första hälft och hittad på Nya Sparbankens tomt i kvart S:t Clemens n:r 6, bild 49. Därutöver hör tre andra nålar av denna typ till 1300-talets första hälft.

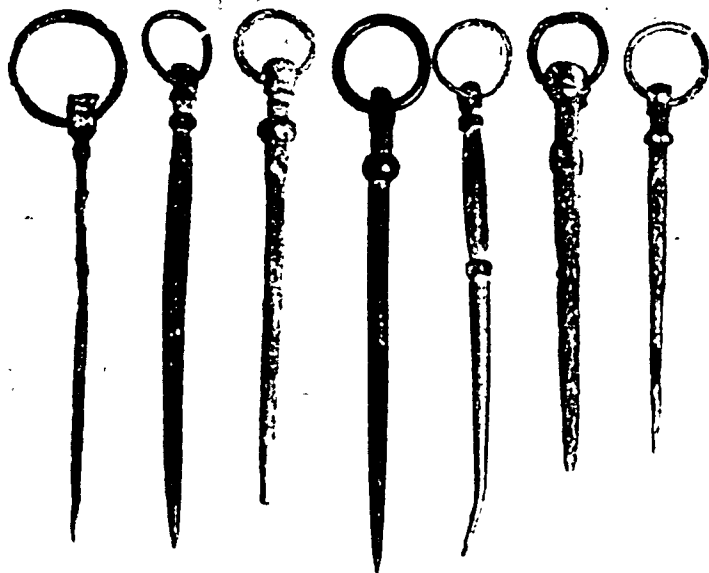


Bild 38-44. Nålar med rörlig ring funna i Lund.

Bild 38. Nål av järn, L. 12 cm. Kvart. Fiskaren n:r 8. K. M. 31583. Bild 39. Nål av brons, L. 13 cm. K. M. 9757. Bild 40. Nål av brons, L. 11,9 cm. Kvart. Södertull n:r 5. K. M. 22148. Bild 41. Nål av brons med ringhållaren utformad som ett lejonhuvud, L. 13 cm. Kvart. S:t Laurentius n:r 1. K. M. 33753: a. Bild 42. Nål av brons, L. 12,8 cm. Kvart. S:t Clemens n:r 8. K. M. 21887. Bild 43. Nål av järn, L. 10,95, Lund. Bild 44. Nål av brons, L. 9,85 cm. Lund. K. M. 25599.

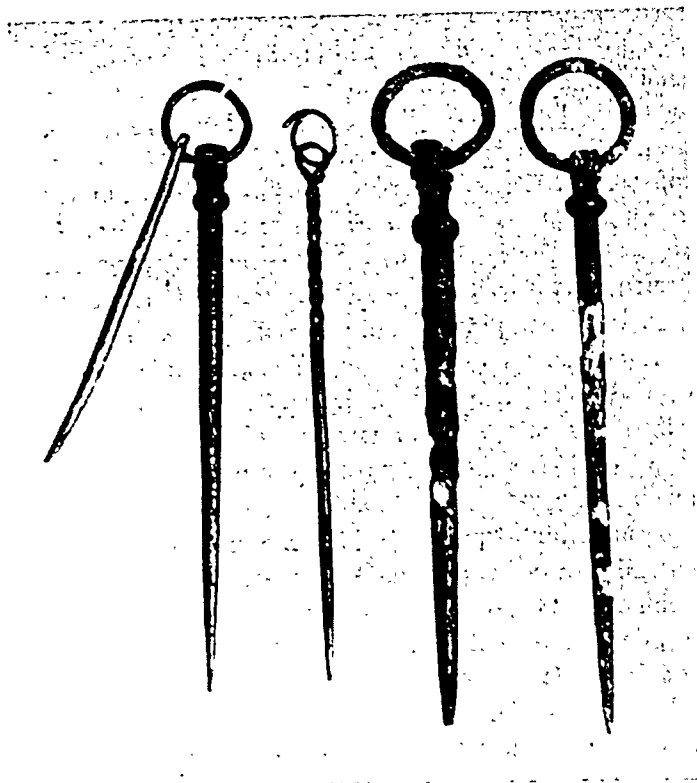


Bild 45-48. Nålar med rörlig ring funna i Lund.

Bild 45. Nål av brons med bennål i ringen, L. 12,5 cm. Funnen på den s. k. Ripas äng i stadens sydöstra del. L. U. H. M. 12657. Bild 46. Nål av brons med spiralvriden överdel, L. 12,6 cm. S:t Peters kloster. L. U. H. M. 28114: 49. Bild 47. Nål av brons, L. 3,5 cm. Klostergatan. L. U. H. M. 12658. Bild 48. Nål av brons, L. 13,47 cm. Kvart. Glädjen n:r 6. L. U. H. M. 15380.

Typologiskt sett bildar grifflarna på bild 6 och 23 en övergångsform mellan grupp 2 och grupp 3. De är båda funna på Skandinaviska Bankens tomt. Deras glätthuvud är format som ett yxblad med starkt utsvängda hörn. Den ena, som är av järn, har under huvudet två fyrsidiga ansvällningar, vars hörn har avfasats så att en tagg bildats i vardera hörnet, i likhet med griffeln från Dalby. Mellan dessa profilerade utskott finns ett spolförmigt parti med en

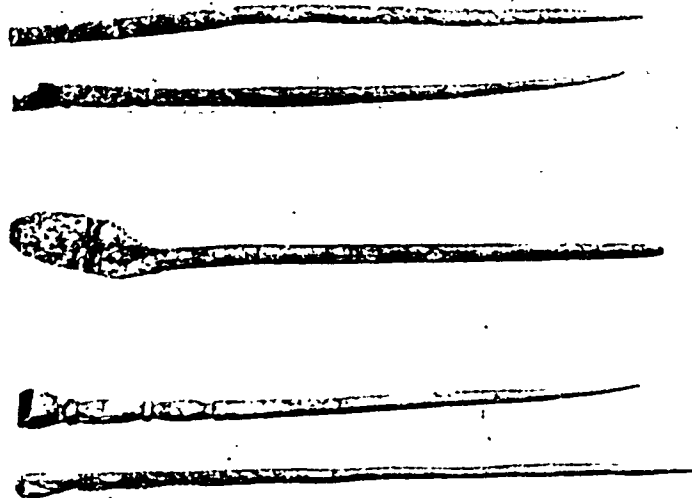
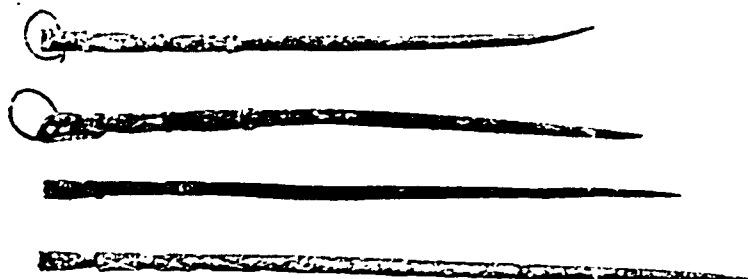


Bild 49-53. Fyra nålar av brons och en stylus av brons.

Bild 49. (Undre bilden.) Nål av brons; saknar den rörliga ringen, L. 14 cm. Kvart. S:t Clemens n:r 6. K. M. 22743. Bild 50. Nål av brons; saknar den rörliga ringen, L. 12,8 cm. K. M. 25598. Bild 51. Stylus av brons, L. 13,45 cm. K. M. 20309. Bild 52. Nål av brons; saknar den rörliga ringen, L. 12,7 cm. Kvart. Apotekaren n:r 5. K. M. 20430: d. Bild 53. Nål av brons; saknar den rörliga ringen, L. 13,2 cm. Kvart. Gråbröder n:r 11 (Elverket). K. M. 16888.



fals på mitten. Denna stylus ingår i målaremästare Julius Bergs samling av Lundafynd, som förvärvats till Kulturen. Den andra, som är av brons, hittades i 8:e spadsticket i ruta g. Den bör alltså vara från 1200-talets sista fjärdedel, bild 23.

I Mainz förvaras en stylus av brons av nästan exakt samma utseende som de här nämnda och som därför borde höra till samma tid.²² Den saknar fynduppgifter men är däremot publicerad i samband med styli från Antiken och från romersk järnålder. I andra föremålsgrupper kan man urskilja vissa huvudtyper och speciella särarter, som är i bruk under begränsade perioder. Man kan i dessa fall genom jämförelser få noggranna tidsbestämningar av föremål utan fynduppgifter. Som vi tidigare sett har flera typer bland griffelarna haft lång livstid. Det måste därför vara ytterst svårt och osäkert att på typologiska grunder göra en snävare datering av griffeln från Mainz. Rådande osäkerhetsmoment kan belysas med ytterligare ett exempel. År 1875 hittades vid uppmuddring av en damm i Næstved i Danmark en bronsstylus, bild 18, som är en direkt avbild av en stylus från romersk järnålder.²³ De ingår i grupp 3 d. v. s. den grupp, som har en tvärstång till glätthuvud. Under detta sitter i nämnda exemplar två spegelvända z. Nu kan invändas att även den danska griffeln kan vara från romersk järnålder, vilket vore naturligt. Det finns emellertid ännu en stylus av närbesläktat utseende, som styrker uppfattningen om att den danska griffeln är medeltida. Vid utgrävningarna av borgen i Skanör hittades i borgstugan en griffel, som har samma storlek och samma glätthuvud samt likartad ansvällning under detsamma. Den ligger i perioden 1225-1425.²⁴

I Kulturens samlingar finns ytterligare en stylus som tillhör grupp 3. Den framkom, då man grävde 1883, på den Lundgrenska tomten i hörnet av Kattesund och Stora Södergatan (nu kvart.

Bild 54-57. Nålar av brons funna i Lund.

Bild 54. (Övre bilden). Nål av brons med rörlig ring, L. 13,8 cm. Kvart. Färgaren n:r 5. K. M. 50316:2. Bild 55. Nål av brons med rörlig ring, L. 15,1 cm. Tegnérplatsen. K. M. 8434. Bild 56. Nål av brons; saknar den rörliga ringen, L. 15,9 cm. Kvart. S:t Clemens n:r 6. K. M. 22621. Bild 57. Nål av brons; saknar den rörliga ringen, L. 17,7 cm. K. M. 5488.

Färgaren n:r 22). Glätthuvudet har formen av en stång med runt tvärsnitt. Den profilerade delen består av två kulor med ett spolförmigt mellanliggande parti. Griffeln är gjord av järn.

Det finns en grupp styli som ej så påtagligt som de övriga bygger på äldre traditioner. De är i huvudsak tillverkade av ben, någon gång av trä, är svarvade och har ett varierande antal vulster och linjer, samt har ett särskilt skrivstift av metall insatt i ena ändan. Glätthuvudet har en för hela gruppen gemensam utformning, bild 58-60. Den i Norden hittills äldsta företrädaren för denna grupp är från Alvastra. Det är ett benföremål, som i ena ändan har ett ej färdigt manshuvud. I övrigt kan det betecknas som ett förarbete. Frisyren och ansiktsformen ligger till grund för dess datering till 1100-talets andra hälft." Huruvida man haft för avsikt att utforma nederdelen spetsig eller för löst skrivstift, går ej att säga, men sistnämnda alternativet är det sannolikaste. Det är först när man konfronteras med detta huvud och med dess karakteristiska håruppsättning över pannan, som utformningen av

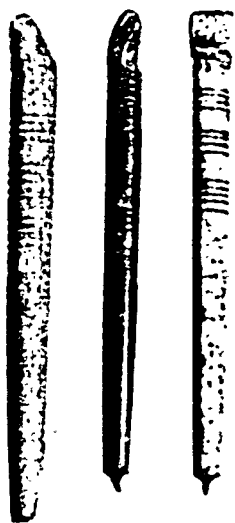


Bild 58-60. Styli av ben med särskilt skrivstift av metall.

Bild 58. Stylus av ben, L. 7,7 cm. Kvart. Altona n:r 4+5, Lund. K. M. 14097 d. Bild 59. Stylus av ben, L. 7,3 cm. Kvart. Kulturen n:r 24. K. M. 23666. Bild 60. Stylus av ben, L. 7,4 cm. Kvart. Saluhallen. K. M. 17996: a.

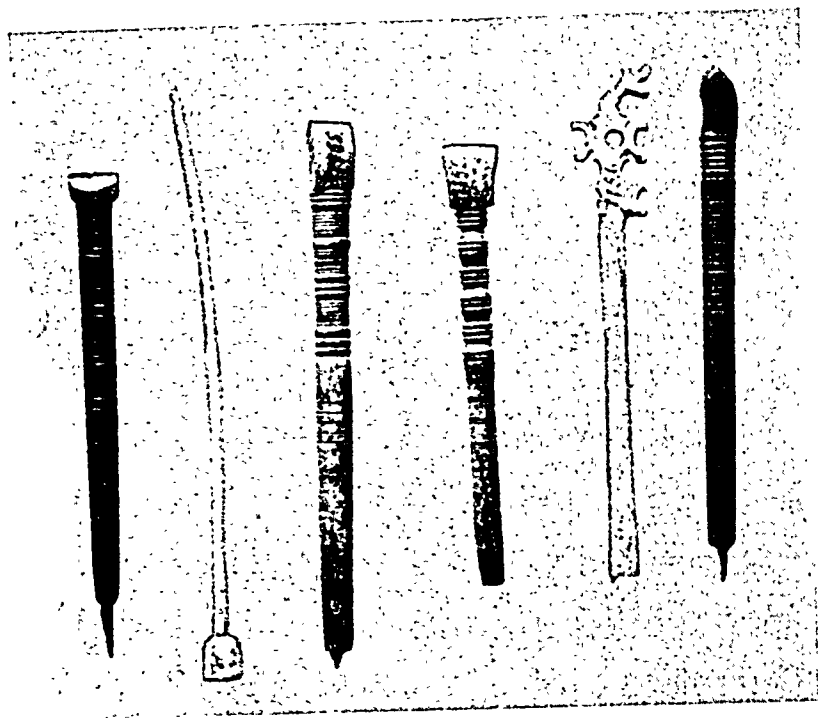


Bild 61-64. Fyra styli av ben från Roskilde i Danmark. Mellanliggande föremål är ej numrerade.

Bild 61. L. 7,2 cm. D 2862. Bild 62. L. 7,8 cm. D 7155. Bild 63. L. 6,6 cm. D 7155. Bild 64. L. 7,7 cm. D 1920. Samtliga förvaras i Nationalmuseet, Köpenhamn.

denna grups glätthuvud får en naturlig förklaring. Alvastrahuvudets vulstliknande avslutning över pannan måste varit utmärkt som glätttyta. Funktionellt sett var det detta parti som erfordrades. Därför förvånar det icke att huvudbeståndet i denna grupp saknar detta ansikte.

Variationerna i glätthuvudernas utformning är mångfaldiga. Några av dem är mycket lika griffeln från Alvastra, om man fränser ansiktet, bild 69. Å andra sidan finns det exemplar med sådant huvud att man ej kan associera till det ursprungliga utseendet. I allmänhet har griffelarna insvarvade grupper av horisontella

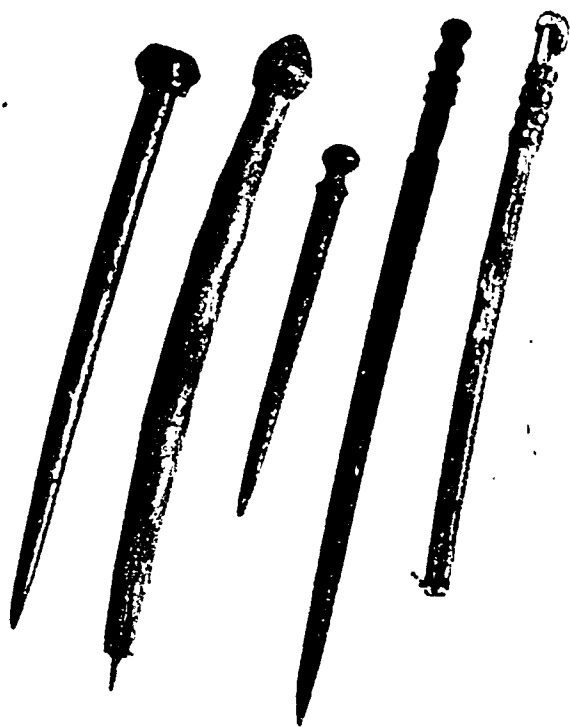


Bild 65-69. Styli av ben och trä från Lund.

Bild 65. Stylus? av ben med ojämnt tillskuret huvud, L. 10,2 cm. K. M. 5500.
 Bild 66. Stylus av trä ornerad med inlagd bronstråd och instuckna bronsstift, L. 11,6 cm. Kvart. Apotekaren n:r 10. K. M. 35826. Bild 67. Stylus av ben med svarvat glätthuvud, L. 6,5 cm. Fiskaregatan 5. K. M. 11882. Bild 68. Stylus av trä, L. 12,35. K. M. 38420: b. Bild 69. Stylus av trä, L. 10,2 cm. K. M. 8387.

linjer samt vulster av olika höjd och tjocklek. Särskilt en samling styli från Roskilde i Danmark utmärkes av rik profilering åstadkommen genom variation av vulsternas storlek, bild 61-64. Griff-larna från Lund har övervägande insvarvade linjer. Härifrån finns även en stylus med sexsidig nål och triangulärt huvud, bild 31.

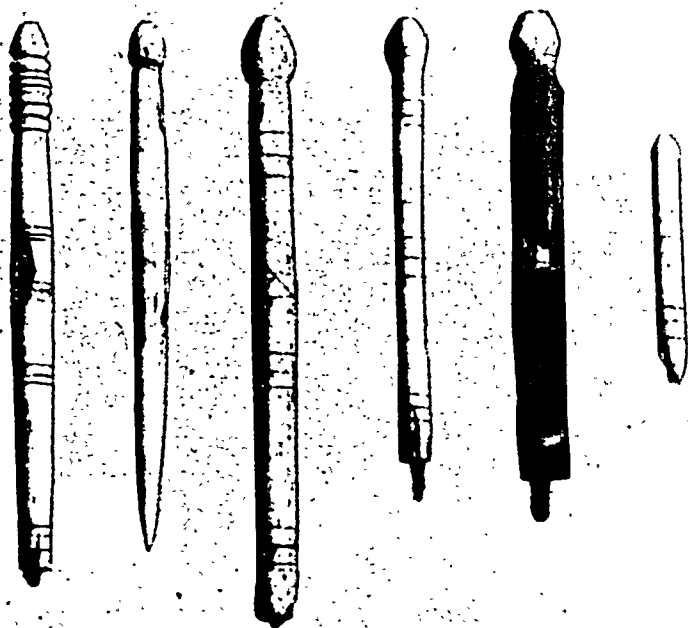


Bild 70-75. Styli av ben från Lunds domkyrka, L. U. H. M. 375 c.

Bild 70. L. 9,1 cm. Bild 71. L. 8,5 cm. Bild 72. L. 9,8 cm. Bild 73. L. 7,8 cm.
Bild 74. L. 8,2 cm. Bild 75. L. 4 cm.

Skrivstiften är oftast av järn och 1-3 cm. långa. Tyvärr saknar samtliga fynduppgifter, men de bör i huvudsak ha använts under 1200- och 1300-talet.

Då Lunds domkyrka genomgick sin första stora restaurering på 1800-talet flyttades korstolarna efter ett av arkitekt A. Nyström uppgjort förslag år 1833 ned till kryptan. »Uti det dam, hvilket till stor myckenhet samlat sig under och bakom korstolarna, hittades några silvermynt. Detta dam blev i anledning deraf sålladt, hvarigenom åtskilliga fynd gjordes», skriver C. G. Brunius bl. a. i sin redogörelse över dessa omdaningar, som kyrkan genomgick." Vid sållningen påträffades de mest skilda ting såsom mynt, nycklar,

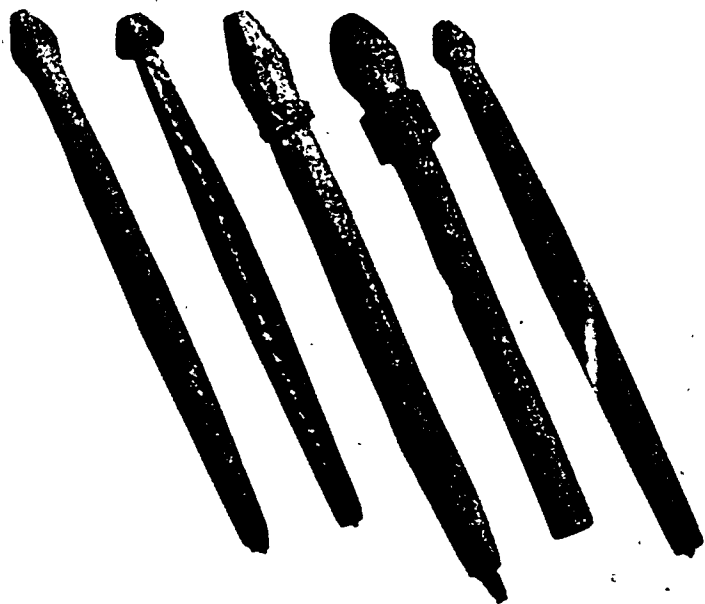


Bild 76-80. Styli av trä från Lunds domkyrka, L. U. H. M. 357 c.

Bild 76. L. 10,7 cm. Bild 77. Stylus av trä ornerad med karvsnitt, L. 10 cm.
Bild 78. L. 11,55. Bild 79. L. 10,1 cm. Bild 80. L. 10,55 cm.

kammar, radband, sandaler, knivar, spelkort, tärningar, brev, bläckhorn, gåspennor o. s. v. Förutom sistnämnda skrivutensilier hittade man 17 grifflar varav sex är gjorda av ben, de övriga av trä, bild 70-86. Alla utom en är försedda med ett skrivstift av järn. I en av bengrifflarna har man satt ett för tjockt stift med den påföljd att nederändan spruckit. Den ekonomiske ägaren har därför trätt på en trähylsa och har på så sätt fortfarande haft ett funktionsdugligt skrivredskap, bild 74. På trähylsans mitt finns två fyrsidiga inskrifningar, som kanske åstadkommits enkom för att visa, att ett finare instrument doldes under detta träskal. Med ett undantag är bengrifflarna svarvade och har enkel ornamentik

bestående av gruppvis placerade horisontella linjer och i ett fall av vulster åstadkommen profilering.

Två olika typer av glätthuvud förekommer, dels den sparris-knoppartade, dels den koniska, med flera varianter inom respektive grupper. Övergången mellan huvud och nål är ibland markant, ibland jämn och omärkbar. I tre fall finns en vulst på denna plats. Några av de stora grifflarna är klumpiga och har troligen tillverkats av några med kniven föga bekanta kaniker, bild 78-79.

Något från denna tid så ovanligt som karvsnitt har en av grifflarna utsirats med. Nålen är spolförmig och har åttkantigt snitt. Tre av sidorna och hälften av den fjärde har inskurna trianglar, som varit fyllda med grönfärgad vax, bild 77.

Då det gäller datering av nämnda grupp är omständigheterna ytterst goda för en förhållandevis snäv avgränsning. Således vet man, att korstolarna tillverkats och uppställts vid slutet av 1300-

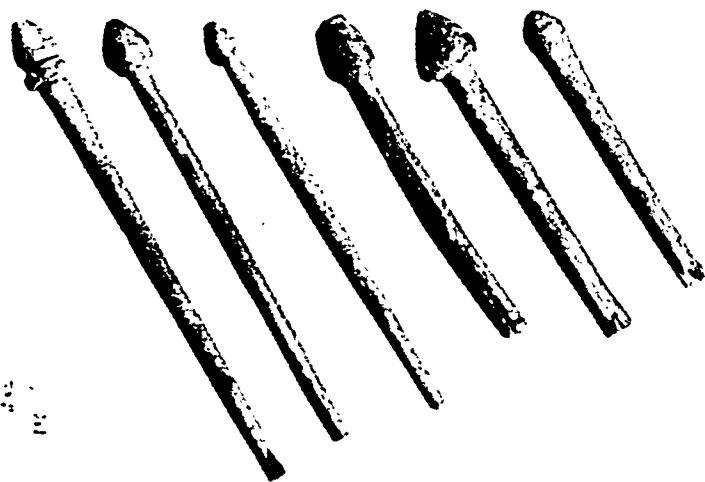


Bild 81-86. Styli av trä från Lunds domkyrka, L. U. H. M. 357 c.

Bild 81. L. 9,45 cm. Bild 82. L. 8,6 cm. Bild 83. L. 8,1 cm. Bild 84. L. 6,6 cm.

Bild 85. L. 6,7 cm. Bild 86. L. 5,7 cm.

talet. Äldre kan inte grifflarna vara. Som tidigare påpekats upphörde bruket av styli och vaxtavlor med få undantag vid medeltidens slut. Det dyrbara pergamentet avlöstes definitivt av papperet, och man behövde ej längre göra anteckningar och liknande i vax. Därför kan man räkna med att de i domkyrkan funna grifflarna i huvudsak hör hemma i 1400-talet.

Till samma tid hör även en svarvad benstylus från kvart. Apotekaren n:r 5. Överdelen har tre mjukt svängda vulster, varav den övre utgör glätthuvudet. I övrigt återkommer gruppvis de karakteristiska insvarvade linjerna. I båda ändar finns märken efter svarvstolen. Hål saknas för skrivstift, vilket visar att den ej varit i bruk innan den hamnade i jorden. Fyndförhållanden medger en datering till omkring 1400.

I Kulturens Lundasamlingar finns ytterligare ett antal styli tillhörande denna grupp. Två av dem är mycket små och har nederdelen tillspetsad, bild 67. De har således icke haft skrivstift av metall, något som däremot är fallet med en stylus av trä från Apotekaren n:r 10, bild 66. Dess glätthuvud är utformat som en spetsig knopp med en upptill spiralinlagd bronstråd. På nålen sitter ett antal inbördes oordnade bronsstift. Skrivstiftet är av järn. Vid jämförelse med domkyrkomaterialet finner man ett par direkta motsvarigheter, vilket skulle innebära, att denna stylus tillhör yngre medeltid. Så är emellertid inte fallet. Vid grävningsundersökningarna påträffades S:t Clemens kyrka och i anslutning till densamma låg den här aktuella griffeln i ett lager som motsvarar 1000-talet.

Denna typs förekomst i äldre medeltid förvånar mindre då man ställs inför förhistoriskt material. Knoppliknande glätthuvuden och lösa skrivstift av metall har använts perioderna igenom ända från romersk järnålder. Den speciella utformning av glätthuvudet som griffeln från S:t Clemens kyrka har, finner vi en direkt motsvarighet till på en etruskisk stylus från 400-talet f. Kr.³⁷ Än en gång en påminnelse om den försiktighet, som måste iakttagas vid datering av styli på typologisk väg.

Anders W. Mårtensson

NOTER OCH LITTERTURHÄNVISNINGAR

¹ Uppgifterna om de i den inledande översikten nämnda vaxtavlorna är i huvudsak hämtade ur: WATTENBERG, W., *Das Schriftwesen im Mittelalter* 4. Auflage, Graz 1958. MEYER, WILHELM, *Zwei antike Elfenbeintafeln der k. Staats-Bibliothek in München. Abhandlungen der Philosophisch-Philologischen Classe ... Band 15.* München 1881.

² Pergament framställes av kalv-, get- eller fårskinn. Efter det att skinnet legat i en kalklösning, skrapades det med ett eggverktyg, för att slutligen spännas ut och glättas med pimpsten. Första gången pergament användes var på 100-200 e. Kr. Under nästpåföljande århundrade ersatte det papyrus.

³ HUITFELDT-KAAS, H. J., *En notisbog paa Voxtavlor fra Middelalderen.* Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania 1886.

⁴ GALSTER, GEORG, *Ein Danziger Wachstafelzinsbuch aus dem 15. Jahrhundert.* Zeitschrift für Ostforschung 8. Jahrgang 1959, Heft 2.

⁵ KARLIN, G. J:SON, *Aktiebolaget Skånska Handelsbanken, Festschrift.* Lund 1912.

⁶ Rester finns kvar av vaxet på ena sidan.

⁷ Fynd vid grundgrävning vid Læderstræde 32, Köpenhamn.

⁸ BLOMQVIST, RAGNAR, *Spännen och söljor,* Kulturens årsbok 1947, sid. 139.

⁹ BLOMQVIST, RAGNAR, *Elfenbensplatta funnen i Lund,* Kulturens årsbok

1937.

¹⁰ RYDBECK, MONICA, *Medeltida elfenbensskulpturer i Lunds universitets historiska museum,* sid. 102-13. Meddelanden ... årgång 1931.

¹¹ RYDBECK, MONICA, a. a. sid. 99.

¹² BLOMQVIST, RAGNAR, *Medeltida skor i Lund.* Kulturens årsbok 1938.

¹³ Svenska Akademiens Ordboks Excerptsamlingar.

¹⁴ PAULYS, *Real-Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft.* Stuttgart 1905.

¹⁵ SCHWIETERING, J., *Griffel und Dolch,* fig. 9 och 10.

¹⁶ WRANGEL, EWERT, *Lunds domkyrkas konsthistoria.* Lund 1923, fig. 76.

¹⁷ SWARZENSKI, HANNS, *Monuments of Romanesque Art.* London 1954, fig. 306-307, 328, 330.

¹⁸ OLSSON, MARTIN, *Kalmar Slots Historia,* Stockholm 1954, bild å sid. 26. I fråga om datering se sid. 56-57.

¹⁹ FLODERUS, ERIK, *Sigtuna Fornhem.* Vägledning, fig. 17.

²⁰ SWARZENSKI, HANNS, a. a. fig. 345.

²¹ *British Museum. Guide to mediaeval Antiquities* 1924, fig. 164. I Frankrike finns två styli med överdelen utformad som ett kapitä. På det ena sitter en man och en kvinna och på det andra står två lejon. LACROIX, P., *Moeurs, Usages et Costumes au Moyen Age.* Paris 1871, fig. 53.

²² PELRS, CHARLES and RADFORD, RALEGH, C. A., *The saxon monastery of Whitby.* Archaeologia, Oxford 1943.

²³ *Antiq. Journ.* XX, sid. 506-507.

- ²¹ SCHWILTRING, J., a. a. fig. 1 och 3.
- ²² GOLDSCHMIDT, A., Die Elfenbeinskulpturen. Band II, Berlin 1918, plansch XIV, bild 44.
- ²³ SCHWILTRING, J., a. a. fig. 4.
- ²⁴ KOSIRZEWSKI, JOSLF, Les origins de la civilisation polonaise. Paris 1949, fig. 109.
- ²⁵ Fil. lic. Evert Salberger, som gjort förhandstolkningen av runorna, kommer att i annat sammanhang närmare gå in på problemen kring desamma – Originalrunorna har varianter, som icke helt kan återges med runtyper. Sålunda är *kh* i khrifil en kombinerad *k*- och *h*-runa och ej punkterad.
- ²⁶ GOLDSCHMIDT, A., a. a. Band I, bild 18.
- ²⁷ BLOMQVIST, RAGNAR, Bultlås och nycklar. Kulturens årsbok 1940.
- ²⁸ ZAK, JAN, Sur l'origine des epingles à anneau. Slavia Antiqua VII 1960.
- ²⁹ SCHWILTRING, J., a. a. fig. 2 b.
- ³⁰ SCHWILTRING, J., a. a. fig. 2 c.
- ³¹ RYDBICK, OTTO, Den medeltida borgen Skanör. Lund 1935, fig. 84: 9.
- ³² CINIHO, ERIK, Två medeltida människotyper. Situne Dei, 1948, fig. 6—8.
- ³³ BRUNIUS, C. G., Nordens äldsta metropolitankyrka. Lund 1854, sid. 430.
- ³⁴ SCHWILTRING, J., a. a. fig. 1 a.